

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

## **СОЦІОЛОГІЯ**

**Методичні рекомендації  
до практичних завдань  
для студентів спеціальності  
232 "Соціальне забезпечення"  
освітньої програми "Управління  
соціальною сферою"  
першого (бакалаврського) рівня**

**Харків  
ХНЕУ ім. С. Кузнеця  
2023**

УДК 316(072.034)

С69

**Укладач В. М. Лугова**

Затверджено на засіданні кафедри соціальної економіки.  
Протокол № 5 від 24.12.2022 р.

*Самостійне електронне текстове мережеве видання*

**Соціологія** [Електронний ресурс] : методичні рекомендації до практичних завдань для студентів спеціальності 232 "Соціальне забезпечення" освітньої програми "Управління соціальною сферою" першого (бакалаврського) рівня / уклад. В. М. Лугова. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2023. – 58 с.

Подано тематичний план практичних занять і плани семінарських занять. Наведено практичні завдання за кожною темою навчальної дисципліни та методичні рекомендації щодо їхнього виконання. Запропоновано практичні завдання для оцінювання здобутих знань і набутих навичок.

Рекомендовано для студентів спеціальності 232 "Соціальне забезпечення" освітньої програми "Управління соціальною сферою" першого (бакалаврського) рівня.

**УДК 316(072.034)**

© Харківський національний економічний  
університет імені Семена Кузнеця, 2023

## Вступ

Формування гармонійного світогляду сучасної високоосвіченої людини неможливе без опанування знань комплексу гуманітарних дисциплін. Блок гуманітарних навчальних дисциплін у цьому контексті має на меті не просто підвищити рівень ерудованості освіченої людини, він перш за все її соціалізує, виховує, сприяє формуванню культурного, морального світогляду. Формування такого світогляду, в свою чергу, неможливо уявити без комплексу повноцінних знань про природу соціального, перебіг соціальних процесів, характеру соціальних зв'язків та відносин, ролі та функцій соціальних інститутів, організацій, груп, типології соціальних статусів та ролей, утворення та функціонування соціальних цінностей, норм, ідеологій і т. д. Соціологія – це наука про суспільство, яка вивчає тенденції, закони функціонування соціальних систем, прояв цих законів у діяльності соціальних груп, спільнот, особистостей, вона дозволяє розкрити причинно-наслідкові зв'язки, що виникають між індивідами і групами в процесі соціальних відносин. Вона вивчає традиції, структури та інститути, вплив груп і організацій на поведінку і характер людей. Соціологія вивчає базисні характеристики людського суспільства, соціальну взаємодію і групову поведінку за допомогою досліджень, заснованих на точному і спеціалізованому збиранні та аналізі фактів. Дані, отримані в ході соціологічних досліджень, можуть бути використані для вирішення складних завдань, пов'язаних із соціальною політикою держави.

Навчальна дисципліна "Соціологія" буде корисна студентам всіх спеціальностей, особливо для тих, хто бажає вільно орієнтуватися у суспільстві, розуміти процеси та явища, що в ньому відбуваються, передбачати їх розвиток та знайти власне місце у суспільстві. Найбільш важлива вона для студентів спеціальності 232 "Соціальне забезпечення", майбутня діяльність яких пов'язана із управлінням соціальною сферою, організацією та управлінням процесами соціального забезпечення.

Будь-яка людина тісно інтегрована в суспільство, в якому вона проживає, тому всі процеси та проблеми цього суспільства мають безпосередній вплив на життя людини. Розуміння проблем суспільства, тенденцій його розвитку, причин та наслідків соціально-економічних явищ дозволяє людині використовувати власні можливості, свідомо управляти ходом свого життя, долати зовнішні обставини для досягнення власного успіху у різних соціальних сферах. Здатність аналізувати суспільні процеси є важливою складовою компетентного фахівця та гармонічно розвиненої людини.

**Мета навчальної дисципліни** полягає у формуванні у студентів здатності до соціологічного мислення, уміння використовувати соціологічний підхід як важливий засіб і дійовий інструмент аналізу складних соціальних проблем, здатності брати на себе відповідальність за власне життя, соціальні групи та за суспільство в цілому.

Для досягнення зазначеної мети вирішуються такі **завдання**:

ознайомлення з понятійним та аналітичним апаратом соціологічної науки;

ознайомлення з основними соціологічними концепціями та результатами сучасних вітчизняних соціологічних досліджень;

актуалізація повсякденного знання та його аналіз за допомогою наукового соціологічного апарату;

розгляд та застосування у професійній діяльності методів соціологічних досліджень;

формування вмінь критичного осмислення сучасних соціальних проблем, психологічного мислення, культури спілкування та поведінки;

формування установок на самовдосконалення та самореалізацію;

здійснення психологічної підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності.

**Об'єктом** навчальної дисципліни є соціальні системи як сукупність соціальних явищ, зв'язків та відносин.

**Предметом** навчальної дисципліни є закони та закономірності функціонування і розвитку соціальних систем, механізми їх взаємодії і форми прояву.

Мета практичних занять – це закріплення теоретичних знань, які дозволяють зрозуміти актуальні процеси у соціальній сфері та пояснювати їх, застосовуючи соціологічний підхід, набуття практичних навичок у проведенні кількісних і якісних досліджень соціальних явищ і процесів, формування здатності визначати вплив суспільних процесів на професійну діяльність та життєдіяльність людини.

# Розділ 1

## Соціологія як наука, її історія

### Тема 1. Соціологічні науки як підґрунтя дослідження соціальних проблем суспільства

**Мета** – формування здатності грамотно використовувати науковий апарат та основні категорії соціології.

**Професійні компетентності:**

здатність визначати та грамотно використовувати науковий апарат та основні категорії соціології;

здатність враховувати основні соціальні закони у професійній діяльності та життєдіяльності.

**Ключові слова:** соціологія, структура соціологічного знання, функції соціології, соціологічні категорії, соціальне, соціальний закон, галузі соціології.

**Основні питання:**

- 1.1. Сутність та зміст соціології як науки. Її об'єкт, предмет.
- 1.2. Структура соціологічного знання та функції соціології.
- 1.3. Типологія і зміст соціологічних категорій.
- 1.4. Місце соціології в системі суспільних і гуманітарних наук.

**Рекомендована література:** [1 – 9; 10; 14; 20; 31; 38 – 41].

### Практичні завдання

#### Завдання 1.1. Дискусія "Місце соціології у науковому просторі"

**Мета завдання:** формування здатності мислити соціологічно, обґрунтовувати свою думку, дискутувати.

Дискусія – це широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання: диспут, полеміка, словесний бій. Перевагами застосування даного методу є те, що він сприяє розвитку критичного мислення, вміння визначати власну позицію, відстояти свою думку.

Опрацювання дискусійних питань буде здійснюватись методом "Прес-конференції".

### Методичні рекомендації

1. Студенти об'єднуються у 4 – 6 команд, залежно від розміру групи, та обирають доповідачів від кожної команди.

2. Кожна команда аналізує наукові джерела та готує доповідь для оратора на тему "Місце соціології у науковому просторі" за таким алгоритмом:

потрібно висловити свою думку, пояснити, у чому полягає точка зору (наприклад, починаючи зі слів: "Наша команда вважає, що...", "Як показує аналіз наукових джерел...");

пояснити причину виникнення цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази (можна почати зі слів: "Оскільки...", "Зважаючи на ...");

навести приклади, додаткові аргументи на підтримку своєї позиції, а також факти, що демонструють докази ("...наприклад...");

узагальнити свою думку (зробити висновок, починаючи зі слів: "Отже...", "Таким чином...").

3. Після виступів відбувається обговорення доповідей та вибір найбільш ґрунтовної та цікавої.

### Завдання 1.2. Візуалізація основних понять соціології

**Мета завдання:** формування здатності визначати та грамотно використовувати науковий апарат та основні категорії соціології.

Термін "візуалізація" походить від латинського *visualis* – той, що сприймається очима, наочний. **Візуалізація** – це процес подання даних через зображення з метою максимальної зручності їх розуміння; надання видимої форми об'єкту, суб'єкту, процесу тощо.

### Методичні рекомендації

1. Разом з викладачем складіть перелік соціологічних категорій. **Соціологічні категорії** – це основні і найбільш загальні поняття соціології, що відображають об'єктивну соціальну дійсність в узагальненому вигляді, у її становленні, розвитку й утвердженні.

З метою більш ґрунтовного розуміння сутності соціологічних категорій, можна скористатися формою, наведеною у табл. 1.1.

### Соціологічні категорії

Такі, що пояснюють статику суспільства, його структуру з виокремленням її основних підсистем та елементів	Такі, що характеризують динаміку суспільства, його основні зміни – причини, характер, етапи
особистість	соціальний розвиток
...	...

2. Оберіть з переліку одне з понять та візуалізуйте його. Інструментами візуалізації можуть бути малюнки, схеми, ментальні карти тощо на вибір студента.

3. Результати візуалізації з поясненнями презентуйте групі.

### Завдання 1.3. Зв'язок соціології з іншими науками

**Мета завдання:** формування системного уявлення про місце і роль соціології у системі наук.

#### Методичні рекомендації

1. Згадайте предмет, об'єкт і основні завдання соціології. Наведіть приклади явищ та процесів, які вивчає ця наука.

2. Обґрунтуйте зв'язок соціології з іншими науками (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

### Зв'язок соціології з іншими науками

Галузь наукового знання	Предмет науки	Спільне із соціологією
Філософія		
Історія		
Економіка		
Психологія		
Політологія		
Культурологія		

### Завдання 1.4. Позичування особистості в системі соціальних зв'язків

**Мета завдання:** формування системного уявлення про місце і роль особистості в системі соціальних зв'язків.

## Методичні рекомендації

1. Ознайомтеся з табл. 1.3 та спробуйте ідентифікувати себе з соціальною спільністю (одночасно зазначивши, як часто відбувається така ідентифікація), давши відповіді на такі питання:

з якими з перерахованих спільностей ви відчуваєте найбільшу близькість;

про кого ви могли б сказати, що "це ми"?

Таблиця 1.3

### Види спільностей

Види спільностей	Часто	Інколи	Практично ніколи	Важко відповісти
Людьми моєї національності				
Однорупниками				
Людьми мого віку				
Жителями мого міста (населеного пункту)				
Усіма людьми на Землі				
Однодумцями в політиці				
Однодумцями в релігії				
Своєю сім'єю				
Своїми родичами				
Людьми, які поділяють мої захоплення				
Людьми моєї статі				
Громадянами моєї країни				
Оптимістами				
Тими, хто сам будує свою долю, кар'єру				
Тими, хто покладається на везіння				
Тими, хто не любить проявляти ініціативу				
Людьми з такими ж статками				
Не можу сказати "це ми". Я один(на)				



2. Додайте до таблиці ще декілька видів спільностей, з якими ви себе найбільше ідентифікуєте.

3. Проаналізуйте статистичні дані групи. Визначте закономірності або тенденції, які спостерігаються у групі, обговоріть їх.

### **Завдання 1.5. Вивчення понятійно-категоріального апарату соціології**

**Мета завдання:** формування здатності визначати та грамотно використовувати науковий апарат та основні категорії соціології.

#### **Методичні рекомендації**

Уважно прочитайте поняття та визначення, наведені в табл. 1.4, вставте пропущені. Для виконання завдання можна скористатися конспектом лекцій або підручником.

Таблиця 1.4

#### **Соціологічні поняття і визначення**

Поняття	Визначення
1	2
Соціологія	
Об'єкт соціології	
	Об'єктивний і повторюваний причинний зв'язок між соціальними явищами та процесами, які виникають внаслідок масової діяльності людей або їх дій
Предмет соціології	
	Це сукупність найбільш загальних знань і уявлень про оточуючу дійсність, суспільство, місце і роль людини в ньому
	Практична частина соціологічної науки, яка є єдністю конкретних соціологічних досліджень і спеціальних соціологічних теорій
Теоретична соціологія	
	Це галузі соціологічного знання, які мають своїм предметом дослідження щодо самостійні специфічні підсистеми суспільного цілого та соціальних процесів
Соціологічні категорії	
	Якість, внутрішньо властива індивідам і суспільним групам, яка формується в результаті процесів соціалізації та інтеграції людини в суспільство, в суспільні відносини

1	2
	Це навмисний, мотивований, цілеспрямований поведінковий акт, орієнтований на інших, їх можливі дії у відповідь
Соціальне явище	

### Робота з першоджерелами

Оберіть одну з наукових статей (або знайдіть самостійно і погодьте з викладачем), самостійно опрацюйте її та створіть структурну (візуальну) схему за допомогою офісних додатків Word. Схеми та малюнки можуть бути подані та обговорені на практичному занятті.

Перелік першоджерел:

1. Ніколаєнко В. Л. Становлення та функціонування соціального і соціологічного мислення / В. Л. Ніколаєнко, А. К. Яковенко, Ю. І. Яковенко // Перспективи. Соціально-політичний журнал. – 2020. – № 3. – С. 69–79.

2. Сергієнко Є. В. До проблеми необхідності соціологічного дослідження "несоціологічного" сенсу життя / Сергієнко Є. В. // Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць. – 2014. – № 3/4 (23/24). – С. 91–95.

3. Черниш Н. Й. Стан сучасного загальносоціологічного теоретизування: глобальний досвід і локальні специфікації / Н. Й. Черниш // Український соціум. – 2018. – № 1. – С. 19–35. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc\\_2018\\_1\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2018_1_4).

4. Черниш Н. Й. Українська соціологія у пошуках загальної теорії в умовах міждисциплінарності / Н. Й. Черниш // Український соціум. – 2019. – № 2. – С. 9–34. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc\\_2019\\_2\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2019_2_3).

5. Bakirov V. Sociology in Ukraine: institutional status and research agenda / V. Bakirov, L. Sokurianska. Ukrainian Sociological Journal, 2020. 22, 7–15. – Access mode : <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2019-22-01>.

### Запитання для роздумів і обговорення

1. Яким чином, на вашу думку, соціологічні знання можуть використовуватися в економічних, політичних, історичних науках?

2. З якими з наведених тверджень ви згодні:

1) соціальна спільність розглядається як основоположна категорія соціологічного аналізу;

2) що стосується первинної клітини суспільства взагалі, то нею є людина. Розуміння людини як суб'єкта соціальних відносин і діяльності дозволяє вважати сукупність соціальних відносин як її сутність, і, тим самим, від аналізу людини перейти до вивчення всього суспільства;

3) найважливішим, ключовим для соціології є поняття "соціального"?

Аргументуйте свою відповідь:

3. Уважно прочитайте такі визначення предмета соціології:

а) "...Можна назвати інститутом всі вірування, всі типи поведінки, встановлені групою. Соціологію тоді можна визначити як науку про інститути, їх ґенезу та функціонування" (Е. Дюркгейм);

б) "Соціологія вивчає явища взаємодії людей один з одним, з одного боку, і явища, що впливають з цього процесу взаємодії, – з іншого" (Сорокін П. А.);

в) "Соціологія – це наука про становлення та функціонування соціальних спільностей та форм їх самоорганізації: соціальних систем, соціальних структур та інститутів. Ця наука про соціальні зміни, що викликаються активністю соціального об'єкта; наука про соціальні відносини як механізми взаємозв'язку та взаємодії між різноманітними соціальними спільнотами, між особистістю та спільнотами; наука про закономірності соціальних дій та масової поведінки" (В. А. Ядов);

г) "Соціологія – це вивчення суспільного життя людини, вивчення груп та суспільств" (Е. Гідденс).

Яке з визначень, на вашу думку, є найбільш правильним? Обґрунтуйте свою думку.

4. Проаналізуйте вислів відомого соціолога П. Штомпки: "Більшість теорій має залишатися на цьому середньому рівні узагальнення...тому, що саме тут повинні бути знайдені найбільш плідні з погляду пояснення й передбачення подій, гіпотези. Саме тут повинні бути отримані відповіді на самі земні, практичні людські турботи, що не терплять зволікань. Дозволю собі навести метафору: тому, хто хоче проїхати з Мадрида в Барселону, навряд чи порадять скористатися картою миру або Європи замість докладного плану обох міст".

Визначте, про які соціологічні теорії йдеться у цьому фрагменті. Подумайте, для вирішення яких практичних проблем можуть бути використані дані, отримані на рівні спеціальних соціологічних теорій (наприклад, військової соціології, соціології сім'ї, соціології освіти)?

5. Проаналізуйте та висловіть власну думку стосовно таких тверджень:

1) психоаналіз і соціологія, обидві ці нові науки вже можуть змагатися з католицизмом щодо втручання у всі людські відносини (Р. Музиль);

2) у науці, коли у розрахунок береться людська поведінка, речі стають нелінійними. Ось чому фізика проста, а соціологія складна (Н. Тайсон);

3) небезпека для сучасного людства відбувається не так з його здатності панувати над фізичними процесами, як з його нездатності розумно спрямовувати процеси соціальні (К. Лоренц);

4) чим більше історія стане соціологією, а соціологія історією, тим краще для обох (Е. Карр);

5) соціологія – наука про те, яким хорошим було б наше суспільство, якби не було таким поганим (О. Ратнер).

### **Тестові завдання з теми 1**

1. Засновником соціології вважають:

- а) О. Конта;
- б) Е. Дюркгейма;
- в) І. Канта;
- г) М. Вебера.

2. Соціологія є:

- а) системою знань про суспільство та суспільні стосунки;
- б) наукою про суспільну психіку та соціально-психологічну атмосферу;
- в) системою соціальних норм та правил;
- г) наукою про соціалізацію людини.

3. Категорії соціології розподіляють на:

- а) загальнонаукові та соціологічні;
- б) прості та складні;
- в) теоретичні та прикладні;
- г) двопорядкові й однопорядкові.

4. Соціальний закон – це:

- а) система зв'язків у суспільстві між соціальними інститутами;
- б) об'єктивний і повторюваний причинний зв'язок між соціальними явищами та процесами;

- в) правила та культурні норми;
- г) циклічні соціальні зміни.

5. Галузеві соціологічні теорії – це:

- а) галузі соціологічного знання, які постають на межі власне соціології й інших наук;
- б) стосуються в основному окремих сфер суспільного життя, соціальних груп та інститутів;
- в) стосуються, перш за все, соціальних організацій та соціальних інститутів;
- г) галузі соціологічного знання, які вивчають, насамперед, окремі соціальні спільноти у їх конкретному стані.

6. Теоретична соціологія зосереджує увагу на:

- а) вивченні фундаментальних наукових проблем;
- б) практичній частині соціологічної науки, на специфічних законах її становлення;
- в) правилах і нормах поведінки;
- г) специфічних зв'язках і явищах.

7. У соціології виокремлюють категорії:

- а) які характеризують соціальну статистику та соціальну динаміку;
- б) які визначають окремі та загальні явища;
- в) формальні та неформальні;
- г) двопорядкові й однопорядкові.

8. Теорії середнього рівня – це синонім назви:

- а) спеціальних соціологічних теорій;
- б) галузевих соціологій;
- в) теоретичної соціології;
- г) прикладної соціології.

9. Під структурою соціологічного знання розуміють:

- а) орієнтацію соціологічного дослідження;
- б) рівні соціологічного пізнання;
- в) ступінь узагальнення соціологічного знання;
- г) певним чином упорядковану систему знань про суспільство як динамічно функціонуючий соціальний організм.

10. Закони соціальної динаміки відображають:
- а) стабільність соціальної структури суспільства;
  - б) етапи, причини і типи зміни соціальної структури суспільства;
  - в) процеси соціалізації і стратифікації;
  - г) майбутнє суспільства.

## **Тема 2. Історія становлення і розвитку соціології**

**Мета** – формування здатності пояснювати актуальні процеси у соціальній сфері, застосовувати знання у практичних ситуаціях.

### **Професійні компетентності:**

здатність розуміти актуальні процеси у соціальній сфері та пояснювати їх, застосовуючи соціологічний підхід;

здатність враховувати основні соціальні закони у професійній діяльності та життєдіяльності.

**Ключові слова:** соціологія, позитивізм, органіцизм, соціальний факт, соціальна дія, структурний функціоналізм, теорія конфліктів, теорія обміну, теорія справедливості, символічний інтеракціонізм.

### **Основні питання:**

- 2.1. Основні етапи та передумови розвитку соціології.
- 2.2. Класична західна соціологія.
- 2.3. Сучасна західна соціологія.

**Рекомендована література:** [1 – 9; 13; 21; 25; 26; 29].

### **Семінарське заняття**

#### **"Сучасна соціологічна думка"**

**Мета заняття:** критичний аналіз сучасних соціологічних концепцій та теорій, формування здатності пояснювати на їх підґрунті актуальних процесів у соціальній сфері.

### **Методичні рекомендації**

- 1. Оберіть одну з запропонованих тем семінару:
  - 1. Структурний функціоналізм Т. Парсонса.
  - 2. Функціональний аналіз та "теорії середнього рівня" Р. Мертона.
  - 3. Функціональний аналіз та системна теорія Н. Лумана.
  - 4. Конструктивістський структуралізм П. Бурдьє.
  - 5. Концепція комунікативної дії Ю. Хабермаса.

6. Основні ідеї етнометодології Г. Гарфінкеля.
7. Концепція символічного інтеракціонізму Дж. Р. Міда.
8. Концепція колективної поведінки Г. Блумера.
9. Концепція первинних груп Ч. Кулі.
10. Основні ідеї соціологічної концепції Е. Гідденса.
11. Теорія соціального обміну Дж. Хоманса.
12. Теорія інтегративного обміну П. Блау.
13. Візуальна соціологія П. Штомпки.
14. Соціологічні погляди Г. Зіммеля.
15. Теорія нелогічної дії В. Парето.
16. Теорія наслідування. Ідеї Г. Тарда.
17. Драматургійний підхід І. Гофмана.
18. Поняття повсякденності у працях А. Щюца.
19. Соціальне конструювання реальності у концепції П. Бергера та Т. Лукмана.
20. Е. Берджесс: ідея соціального картографування.
21. Соціологічні погляди Я. Морено.
22. Інтегральна соціологія П. Сорокіна.
23. Узагальнююча теорія конфлікту Р. Коллінза.
24. Історико-соціологічні погляди Л. Козера.
25. Концепція гуманістичного активізму А. Гоулднера.
26. Соціологічні погляди Ч. Мілза.
27. Філософсько-соціологічні погляди А. Тоффлера.
28. Глобалізація: версії І. Валлерстайна та А. Етціоні.
29. Теорія раціонального вибору Дж. Коулмана.
30. Когнітивна соціологія А. Сікурели.
31. Культуральна соціологія Дж. Александера.
32. Особливості розвитку української соціологічної думки.

2. У бібліотеці та/або в мережі "Інтернет" підберіть літературу, присвячену окремим соціологічним концепціям, теоріям чи соціологічним поглядам окремих науковців та опрацюйте її, підготуйте доповідь з презентацією.

Слід пам'ятати, що доповідь на семінарському занятті з історії соціології передбачає обов'язкове осмислення зібраного матеріалу, вільне володіння ним та оперування термінологією теми, що розглядається. Студент обов'язково має висловити власну думку з питання, що обговорюється, висловити своє ставлення до змісту соціологічної концепції, теорії, чи соціологічних поглядів науковця, винесених на дискусію.

Презентація має відображати ключові положення, які повністю розкривають тему дослідження.

3. Ключові положення соціологічних концепцій та теорій, які було оприлюднено на семінарі занесіть у таблицю (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

### Сучасні соціологічні концепції та теорії

Автор	Теорія (концепція)	Зміст
Т. Парсонс	Структурний функціоналізм	Методологічний підхід у соціології, що полягає в трактуванні суспільства як соціальної системи, яка має свою структуру і механізми взаємодії структурних елементів, кожен з яких виконує власну функцію
...	...	...

### Практичні завдання

#### Завдання 2.1. Аналіз соціологічних концепцій та теорій

**Мета завдання:** формування здатності визначати та грамотно використовувати науковий апарат та основні категорії соціології, визначені у сучасних соціологічних концепціях та теоріях.

#### Методичні рекомендації

1. Ознайомтеся з термінами, наведеними у табл. 2.2. Укажіть авторів наведених наукових термінів.

Таблиця 2.2

### Співвідношення авторів і термінів

№ з/п	Терміни	Автори	№ з/п	Терміни	Автори
1	2	3	4	5	6
1	Соціологізм		16	Аномія	
2	Органіцизм		17	Обмін	
3	Позитивізм		18	Соціальний конфлікт	
4	Соціальна дія		19	Інтеракціонізм	



1	2	3	4	5	6
5	Воєнне суспільство		20	Органічна солідарність	
6	Прогрес		21	Розуміюча соціологія	
7	Справедливість		22	Афективна дія	
8	Соціальна статика		23	Соціально-економічна формація	
9	Ідеальний тип		24	Класова боротьба	
10	Механічна солідарність		25	Соціальна терапія	
11	Органіцизм		26	Постіндустріальне суспільство	
12	Самість		27	Соціальний факт	
13	Повсякденність		28	Життєвий світ	
14	Девіантна поведінка		29	Метафізична стадія	
15	Теологічна стадія		30	Порядок	

2. Основу соціологічної теорії М. Вебера становить концепція соціальної дії. На його думку, соціальною є тільки така дія, яка здійснюється індивідом осмислено та спрямована на інших людей. Він виокремив чотири типи соціальної дії: цілераціональна, ціннісно-раціональна, традиційна, афективна. Згадайте сутність цих типів соціальних дій.

Укажіть, до якого типу соціальної дії належить кожен вид поведінки, наведений у табл. 2.3. Додайте свої приклади.

Таблиця 2.3

### Співвідношення поведінки і соціальних дій

Види поведінки	Типи соціальної дії			
	ціле-раціональна	ціннісно-раціональна	традиційна	афективна
1	2	3	4	5
Вітаючись, чоловіки потискають один одному руки				
Школяр обирає ЗВО для вступу				
Подружня пара голосно з'ясовує стосунки				
Рятуючи людей з палаючого будинку, пожежник ризикує життям				

1	2	3	4	5
Студент пише дипломну роботу				
На день народження друзі приходять з подарунками				
У відповідь на критику керівництва працівник пише заяву про звільнення				
...				

## Завдання 2.2. Вивчення понятійно-категоріального апарату соціології

**Мета завдання:** формування здатності визначати та грамотно використовувати науковий апарат та основні категорії соціології, визначені у сучасних соціологічних концепціях та теоріях.

### Методичні рекомендації

Уважно прочитайте поняття та визначення, наведені в табл. 2.4, вставте пропущені. Для виконання завдання можна скористатися конспектом лекцій або підручником.

Таблиця 2.4

## Соціологічні концепції і їх сутність

Поняття	Визначення
1	2
Позитивізм	
	Методологічний підхід у соціології, що полягає в трактуванні суспільства як соціальної системи, яка має свою структуру і механізми взаємодії структурних елементів, кожен з яких виконує власну функцію
Органіцизм	
	Теорія, згідно з якою сутність, хід і характер історичного процесу залежать від матеріальних чинників, під якими розуміються, насамперед, виробничі сили і виробничі відносини
Теорія соціальної дії	

1	2
	Теорія, згідно з якою особа і соціальна дія формується за допомогою символів, які набуваються в процесі соціалізації і взаємно підтверджуються і змінюються у процесі соціальної взаємодії його учасниками
Феноменологія	
	Теорія, що розглядає суспільство через призму соціальних конфліктів, які виникають через нерівномірний розподіл ресурсів
Соціологізм	
	Напрямок у соціології, який визнає визначальним механізмом соціальної поведінки рефлексорну реакцію людського організму (фізичну чи вербальну) на подразники (стимули) зовнішнього середовища за принципом "стимул – реакція"

### Робота з першоджерелами

Оберіть одну з наукових статей (або знайдіть самостійно і погодьте з викладачем), самостійно опрацюйте її та створіть структурну (візуальну) схему за допомогою офісних додатків *Word*. Схеми та малюнки можуть бути подані та обговорені на практичному занятті.

Перелік першоджерел:

1. Білецький В. Українська академічна соціологія кінця XIX – початку XX ст. / В. Білецький // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка: наукове видання. – Донецьк-Маріуполь : Донецьке відділення НТШ, 2019. – Т. 46. – С. 232–246.

2. Борисов Р. Макс Вебер і сучасність: модернізація, раціоналізація, легітимація / Р. Борисов // Український соціологічний журнал. – 2021. – № 24. – С. 14–22.

3. Лапан Т. Михайло Грушевський і українська соціологія: від інституціоналізації до історико-соціологічного синтезу / Т. Лапан, Ю. Пачковський, О. Калиняк // Вісник Львівського університету. Серія історична. Спецвипуск. – 2018. – С. 777–785.

4. Ніколаєнко В. Л. Соціологіка мислення Толкотта Парсонса: функції та соціальні наслідки / В. Л. Ніколаєнко, Л. Г. Ніколаєнко, Ю. І. Яковенко // Перспективи. Соціально-політичний журнал. – 2020. – № 2. – С. 41–64.

5. Рибщун О. В. Характерні риси сучасної української соціології : моніторингові проекти (зародження, становлення, утвердження) / О. В. Рибщун // Збірник наукових праць "Політологічні студії". – 2011. – Вип. 2. – С. 240–250.

### **Питання для роздумів і обговорення**

1. Д. Белл писав, що в столітті, яке наступає, вирішальне значення для економічного та соціального життя, для способів виробництва знання, а також для характеру трудової діяльності людини набуває становлення нового соціального устрою, що базується на телекомунікаціях. Революція в організації та обробленні інформації та знань, у якій центральну роль відіграє комп'ютер, відбувається одночасно зі становленням постіндустріального суспільства.

Чи погоджуєтесь ви з висловлюванням Д. Белла? Обґрунтуйте свою відповідь.

2. Відповідно до "закону позитивної та негативної поляризації" П. Сорокіна, індивіди під час криз не поводяться однозначно. Так, наприклад, одна частина суспільства стає схильнішою до соціальної аномії, а інша – до морального вдосконалення та релігійності. На ваш погляд, чи є свідчення того, що особливості сучасного українського суспільства відповідають духу цього закону?

3. Чи погоджуєтесь ви з твердженням Г. Спенсера про те, що чим менше влада втручається у природний перебіг у суспільному розвитку, тим краще для становища мас, затвердження демократичних принципів? Чи завжди реформування "згори" призводить до негативних наслідків, передбачати які неможливо? Обґрунтуйте свою відповідь.

4. Проаналізуйте погляди Г. Спенсера, згідно з якими:

люди живуть і залишаються жити разом, тому що це їм вигідно;

спільне життя – необхідна умова для розвитку індивіда;

в умовах формального розширення прав індивідів відбувається їх реальне обмеження;

коли суспільство досягає певної величини та рівня організації, воно набуває такої незалежності від індивідуальних зусиль, що набуває свого власного характеру.

Чи погоджуєтесь ви з висловлюванням Г. Спенсера? Обґрунтуйте свою відповідь.

5. Проаналізуйте та висловіть власну думку стосовно таких тверджень:

1) конкретну систему ідей неможливо правильно оцінити, якщо не зрозуміти того соціального контексту, в який вона сягає своїм корінням (Л. Козер);

2) навіть сьогодні багато соціологів не усвідомлюють, що відбувся рішучий відхід від лінійних тенденцій і що науковий інтерес змістився на повторювані ритми і періодичності (П. Сорокін);

3) з народження до могили людина – раб давніх звичаїв та звичок. У її житті фактично немає вільного, оригінального, мимовільного, як немає прогресу у бік кращого життя, спроби покращити умови життя, моральність чи мислення. Усі люди роблять те саме з незначними відступами і ступенем свободи (У. Самнер);

4) сучасна соціологія утворилася на еволюційних засадах та завдяки працям еволюційних мислителів. Вона представляє тлумачення людського суспільства у висловлюваннях природної причинності. Соціологія є спробою пояснити походження, розвиток, будову та діяльність суспільства дією фізичних, життєвих та психічних причин, що працюють спільно у процесі еволюції (Л. Уорд);

5) "старе суспільство", що базувалося на успадкуванні соціального становища, залишилося в минулому, і на зміну йому прийшло "вище суспільство" класів та соціальних кіл, багатства й показухи та, насамперед, молодості. Сутність зміни у характері "вищого суспільства", що прийшла із зростанням міста, можна висловити одним реченням: "Людина більше не народжується з певним соціальним статусом; вона досягає соціального статусу, граючи в "соціальну гру" (Л. Вірт);

6) необхідні та достатні умови наступу революцій: зростання утиску головних інстинктів, масовий характер цього утиску, безсилля груп порядку врівноважити пропорційно посиленним гальмуванням зростаючий тиск ущемлених рефлексів (П. Сорокін);

7) у різних соціальних умовах соціальні конфлікти виконують позитивні функції. Звичайно, не всі соціальні конфлікти виконують позитивні функції, але соціолог повинен виявити ті соціальні контексти та соціальні умови, в яких соціальний конфлікт допомагає швидше одужанню, ніж загніванню суспільства або його складових (Л. Козер).

## Тестові завдання з теми 2

1. У сучасній світовій соціології (XXI ст.) панує:

- а) один загально визнаний теоретичний підхід, на якому базуються спеціальні теорії;
- б) мультипарадигмальний підхід, множинність пояснювальних теорій;
- в) два базові теоретичні підходи, які суперечать один одному, конкурують між собою;
- г) антропоцентричний підхід, згідно з яким у центрі соціальної реальності та соціального пізнання перебуває людина та її суспільна реалізація.

2. Одним із засновників функціоналізму в соціології є:

- а) З. Фрейд;
- б) О. Конт;
- в) Г. Спенсер;
- г) Е. Дюркгейм.

3. К. Маркс широко використовував у своїх дослідженнях соціологічний метод:

- а) біхевіоризм;
- б) позитивізм;
- в) історичний матеріалізм;
- г) соціал-дарвінізм.

4. Виникнення теорії соціальної дії пов'язане з діяльністю соціолога:

- а) Е. Дюркгейма;
- б) Ф. Тьонніса;
- в) М. Вебера;
- г) Г. Спенсера.

5. Автор теорій соціальної стратифікації і соціальної мобільності:

- а) У. Мак-Дугал;
- б) К. Маркс;
- в) П. Сорокін;
- г) Т. Парсонс.

6. Автором відомої праці "Самогубство" є:

- а) Е. Дюркгейм;
- б) М. Вебер;

- в) Д. Белл;
- г) Г. Спенсер.

7. Термін "постіндустріальне суспільство" у науковий обіг увів:

- а) Р. Арон;
- б) Б. Барбер;
- в) Д. Белл;
- г) Р. Бендікс.

8. Одним із основних положень символічного інтеракціонізму є теза:

- а) індивід входить до соціальної структури суспільства через виконувану ним соціальну роль;
- б) люди діють щодо речей на підставі смислів, якими вони володіють;
- в) керівники організації повинні орієнтуватись більшою мірою на людей, ніж на виробництво продукції.

9. Що є предметом соціології згідно з Е. Дюркгеймом:

- а) соціальні факти;
- б) соціальні дії;
- в) соціальні закономірності;
- г) соціальні інститути?

10. Хто розглядав суспільство і його розвиток як живий організм:

- а) Огюст Конт;
- б) Макс Вебер;
- в) Еміль Дюркгейм;
- г) Герберт Спенсер?

### **Тема 3. Соціологічне дослідження. Методика та методологія його проведення**

**Мета** – формування здатності обирати та застосовувати методи дослідження соціальних явищ та процесів, ураховувати їх вплив на професійну діяльність та життєдіяльність особистостей та соціальних груп.

#### **Професійні компетентності:**

здатність здійснювати обґрунтований вибір методів дослідження соціальних явищ та процесів;

здатність застосовувати методи дослідження соціальних явищ та процесів;

здатність враховувати вплив соціальних явищ та процесів на професійну діяльність та життєдіяльність особистостей та соціальних груп.

**Ключові слова:** методологія, методика, метод соціологічне дослідження, програма соціологічного дослідження, опитування, соціальний експеримент, спостереження, соціометричний метод, метод аналізу документів, респондент, анкета.

**Основні питання:**

3.1. Соціологічне дослідження та його види.

3.2. Програма соціологічного дослідження.

3.3. Методи соціологічного дослідження.

**Рекомендована література:** [1 – 9; 11; 22 – 24; 32].

## Практичні завдання

### Завдання 3.1. Розроблення соціологічного інструментарію (анкети) для вивчення ключових проблем суспільства

**Мета завдання:** формування здатності розробляти інструментарій для збирання інформації про актуальні проблеми суспільства.

У даний час найпопулярніший метод збирання первинних даних у соціології – опитування, що є досить ефективним способом отримання універсальної інформації як об'єктивного (про факти життєдіяльності людей), так і суб'єктивного (про мотиви діяльності, думки, оцінки і ціннісні орієнтири) характеру. Інструментарієм для збирання інформації про актуальні проблеми суспільства під час опитування є соціологічний опитувальник (бланк інтерв'ю чи анкета).

**Анкета** (від франц. *enquete* – розслідування) – це науковий інструмент, призначений для збирання первинної інформації, який має вигляд ієрархічно побудованої і поєднаної єдиним дослідницьким задумом системи питань, спрямованих на виявлення кількісно-якісних характеристик об'єкта і предмета аналізу.

### Методичні рекомендації

I. Ознайомтеся з переліком тем дослідження та оберіть одну з них (або запропонуйте власну та погодьте з викладачем). Приблизні теми для досліджень студентів:

1. Економічна нерівність в сучасному українському суспільстві.



2. Економічна ментальність українців.
3. "Соціальне дно" суспільства в межах економічної ситуації у сучасній Україні.
4. Ставлення українців до ЗНО.
5. Проблеми виявлення середнього класу в Україні.
6. Перспективи приватних шкіл на ринку освіти.
7. Якість вищої освіти в українських ЗВО.
8. Вплив реклами на становлення світоглядних позицій молоді.
9. Проблема корупції в Україні: причини та наслідки.
10. Рівень матеріального благополуччя українців та його вплив на соціальну активність.
11. Трудова поведінка молодих спеціалістів з управління соціальною сферою.
12. Робота за кордоном: "за" і "проти".
13. Цінності української молоді.
14. Ставлення молоді України до здорового способу життя.
15. Проблеми студентів, які працюють.
16. Зв'язок економічної активності студентів з їх уявленнями про майбутню трудову діяльність.
17. Вплив на ефективність навчання залучення студентів до трудової діяльності.
18. Ставлення молоді до обов'язкової строкової служби у Збройних силах України.
19. Рівень політичної активності сучасної молоді.
20. Особливості ставлення молоді до норм сексуальності.
21. Ставлення молоді до шлюбу та сім'ї.
22. Участь молоді України в сучасному політичному житті держави.
23. Ставлення молоді до дистанційного навчання.
24. Ставлення населення до реформ в Україні.
25. Ставлення молоді до участі у волонтерській діяльності.

II. Складіть анкету згідно з обраною темою (25 – 30 запитань основної частини), дотримуючись вимог до її структури. Структурними елементами анкети є: титульний аркуш, або реквізитна частина (назва, що відображає тему або проблему опитування, назву організації, що проводить опитування); вступ, або інформативна частина (звернення до респондента, інформація про мету дослідження і використання результатів, вказівка на анонімність опитування, інструкції із заповнення анкет); запитальник, або основна частина (блоки питань, пов'язаних з вивченням

проблеми); "паспортичка", або класифікаційна частина (блок питань, що розкриває характеристики особистості респондента (соціально-демографічні, професійно-освітні, етнічні, культурні і т. д.), пов'язані з вибіркою дослідження); висновок, або завершальна частина (містить подяку за участь в дослідженні). Усі елементи повинні бути впорядковані і відповідати логіці побудови анкети.

Під час вибору та формулювання запитань важливо враховувати такі вимоги:

кількість запитань має бути достатньою для того, щоб отримати потрібну інформацію, не замалою, але і не зовеликою, аби не відвернути респондента від заповнювання;

ставити тільки ті запитання, відповідь на які насправді потрібна (такі, що відповідають цілям та завданням дослідження); лише на тему, на яку респонденти можуть відповісти;

формулювати просто, чітко, лаконічно, зрозуміло (не вживати вузької професійної термінології); за можливості, уникати довгих формулювань запитання; усі респонденти повинні розуміти запитання однаково;

формулювати нейтрально, аби запитання не містили "підказку" щодо очікуваних відповідей або не нав'язували певний варіант відповіді;

приділяти увагу логіці / порядку запитань (від загальних до специфічних, починати з простіших;

краще формулювати запитання у ствердній, а не заперечній формі;

слід дбати про граматичну правильність (помилки відволікають і можуть дратувати респондентів).

### **Завдання 3.2. Застосування методів соціологічного дослідження для вивчення ключових проблем суспільства**

**Мета завдання:** формування здатності застосовувати методи збирання інформації, зокрема аналіз документів та анкетне опитування, та враховувати вплив соціальних процесів на власну професійну діяльність та життєдіяльність.

**Аналіз документів** – це сукупність методичних прийомів, що застосовуються для одержання з документальних джерел соціологічної інформації, необхідної для вирішення завдань дослідження. **Анкетне опитування** – один з основних видів опитування, особливість якого полягає в тому, що респондент самостійно працює з анкетною картою, тобто розуміє, обмірковує і відповідає на питання відповідно до своїх знань, переконань, ціннісних орієнтирів.

### **Методичні рекомендації**

1. Застосуйте метод аналізу документів (аналізу існуючих наукових джерел) для підтвердження актуальності теми дослідження, обраної у завданні 3.1 та уточнення понятійно-категоріального апарату. Доцільно використовувати наукові джерела (наукові статті, монографії, результати соціологічних досліджень, статистичні та соціологічні звіти) за останні 5 років.

2. Застосуйте метод анкетного опитування (застосувавши анкету, розроблену у завданні 3.1). Для полегшення процедури збирання й оброблення інформації варто застосувати *Google* форми (від англ. *Google Forms*) – програмне забезпечення для адміністрування опитування, що входить до складу безкоштовного вебпакета *Google Docs Editors*, пропонуваного *Google*. Додаток дозволяє користувачам створювати та редагувати опитування в інтернеті, співпрацюючи з іншими користувачами в режимі реальної години. Зібрану інформацію можна автоматично внести до електронної таблиці.

3. Результати застосування соціологічних методів необхідно оформити у вигляді звіту, що містить такі складові: обґрунтування актуальності дослідження, короткий огляд результатів інших досліджень за означеною проблематикою, формулювання мети, інтерпретація понять – тлумачення, уточнення сутності й змісту понять, результати власних досліджень (проілюстровані графіками й таблицями), висновки.

### **Завдання 3.3. Вивчення понятійно-категоріального апарату соціології**

**Мета завдання:** формування здатності визначати та грамотно використовувати науковий апарат та основні категорії соціології.

### **Методичні рекомендації**

Уважно прочитайте поняття та визначення, наведені в табл. 3.1 та вставте пропущені. Для виконання завдання можна скористатися конспектом лекцій або підручником.

## Соціологічні поняття і визначення

Поняття	Визначення
	Система логічно послідовних методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, пов'язаних між собою метою одержати достовірні дані про досліджувані явища чи процеси, про тенденції й протиріччя їхнього розвитку в соціальному управлінні та розвитку соціології як наук
Програма соціологічного дослідження	
	Основний спосіб збирання, оброблення та аналізу даних
Гіпотеза дослідження	
	Метод збирання інформації про факти, суб'єктивні точки зору, прояви суспільної свідомості, напрями думок і поведінки людей з документальних джерел
Контент-аналіз	
Опитування	
	Це метод цілеспрямованого, певним чином фіксованого сприйняття досліджуваного об'єкта
Соціальний експеримент	
	Особа, яка є джерелом соціальної інформації під час опитування
Анкета	
	Це суперечлива ситуація реального життя, яка має масовий характер і стосується інтересів соціальних спільностей та груп
Соціометричне опитування	

## Робота з першоджерелами

Оберіть одну з наукових статей (або знайдіть самостійно і погодьте з викладачем), самостійно опрацюйте її та створіть структурну (візуальну) схему за допомогою офісних додатків *Word*. Схеми та малюнки можуть бути подані та обговорені на практичному занятті.

Перелік першоджерел:

1. Бондарець Б. Демоекономічна ситуація на Півдні України крізь призму самооцінок та настроїв мешканців обласних центрів / Б. Бондарець, Л. Броннікова, А. Фесенко, В. Чорна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2020. – № 1. – С. 86–107.

2. Воднік В. Д. Соціологічні методи дослідження злочинності неповнолітніх / В. Д. Воднік // Проблеми законності. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2010. – Вип. 107. – С. 154–163.

3. Гордієнко Н. М. Проблеми реформування інтернатних закладів з погляду педагогів (за даними соціологічного дослідження) / Н. М. Гордієнко // Український соціум. – 2017. – № 4. – С. 70–83.

4. Калашнікова Л. Еміграційні настрої сучасних українців, спричинені економічними негараздами та відчуттям самообмеження (за матеріалами півдня України) [Електронний ресурс] / Л. Калашнікова, В. Чорна, А. Фесенко // Migration & law. – 2021. – Vol. 1, Iss. 2. – С. 44–67. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/miglaw\\_2021\\_1\\_2\\_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/miglaw_2021_1_2_5).

5. Фесенко А. М. Економічне неблагополуччя та еміграційні настрої мешканців обласних центрів Півдня України [Електронний ресурс] / А. М. Фесенко, В. О. Чорна, Б. Б. Бондарець // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2019. – Вип. 81. – С. 127-140. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/stapttp\\_2019\\_81\\_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/stapttp_2019_81_14).

### **Питання для роздумів і обговорення**

1. Чи існують, на вашу думку, соціально-культурні обмеження для використання тих чи інших методів збирання соціологічної інформації? Спробуйте сформулювати принципи "кодексу соціолога".

2. У соціології, як науці, що досліджує поведінку людей, застосовуються такі методи збирання емпіричного матеріалу: а) опитування; б) спостереження; в) аналіз документів; г) експеримент; д) соціометричний метод. У деяких випадках досить одного з них, в інших – для одержання достовірної й повної інформації необхідно використати кілька методів паралельно. Назвіть, які методи дослідження будуть потрібні, щоб визначити:

1) чисельність і основні демографічні характеристики (стать, вік, родинний стан) населення України за останні 10 років;

2) готовність людей брати участь у виборах;

3) співвідношення попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці у Харківській області;

4) особливості поведінки й способи взаємодії студентів під час масових заходів;

5) швидкість і канали поширення чуток у трудовому або навчальному колективі;

6) наявність лідера у студентській групі;

- 7) готовність студентів до дистанційного навчання;
- 8) зміну норм, ідеалів, цінностей молоді у ХХ–ХХІ ст.;
- 9) ціннісні орієнтації сучасних українців;
- 10) вплив нових інструментів мотивації на поведінку працівників.

3. Проаналізуйте та висловіть власну думку стосовно таких запитань і тверджень:

1) соціологія – це наука з максимальною кількістю методів та мінімальними результатами (А. Пуанкаре).

2) конкретну систему ідей неможливо правильно оцінити, якщо не зрозуміти того соціального контексту, в який вона сягає своїм корінням (Л. Козер).

3) через розкриття соціально-психологічних механізмів та психічних структур співтовариств соціометрія отримує можливість встановлення соціального контролю над поведінкою особистостей та соціальних груп (Дж. Морено);

4) специфічне поєднання фактів, теорій і гіпотез здатне здобути винятково унікальну інформацію, що за умов застосування відповідних методик дасть можливість отримати нове знання. Нове знання – це сформовані нові теорії, концепції, парадигми, що відкривають шлях для глибших теоретизувань і подальших прикладних досліджень (Н. Смелзер);

5) перший урок соціології полягає у тому, щоб допомогти людині знайти себе у контексті своєї епохи (Ч. Міллз).

### **Тестові завдання з теми 3**

1. Систему логічно послідовних методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур для отримання наукових знань про соціальне явище або процес, називають:

- а) соціальним обстеженням;
- б) соціологічним дослідженням;
- в) соціологічним експериментом;
- г) соціально-інженерною діяльністю.

2. Дослідження, спрямовані на встановлення та аналіз соціальних тенденцій, закономірностей розвитку та пов'язані з вирішенням найскладніших проблем суспільства, називають:

- а) фундаментальними;
- б) прикладними;

- в) практичними;
- г) теоретичними.

3. Науковий документ, що містить схему логічно обґрунтованого переходу від загальних теоретичних уявлень про досліджуване соціальне явище до виконання дослідницьких процедур називають:

- а) анкетною соціологічного дослідження;
- б) програмою соціологічного дослідження;
- в) звітом соціологічного дослідження;
- г) макетом соціологічного дослідження.

4. Розроблення програми соціологічного дослідження починають з:

- а) інтерпретації та операціоналізації основних понять;
- б) складання анкети;
- в) визначення проблеми дослідження;
- г) визначення досліджуваної сукупності.

5. Суперечливу ситуацію реального життя, що є масовою за характером і стосується інтересів соціальних спільнот, груп називають:

- а) соціальною проблемою;
- б) соціальним явищем;
- в) соціальним конфліктом;
- г) соціальним фактом.

6. Методологічна частина програми соціологічного дослідження містить такі компоненти:

- а) визначення вибірки дослідження;
- б) опис схеми аналізу отриманих даних;
- в) визначення мети та завдань дослідження;
- г) складання плану дослідження.

7. Науково обґрунтований підхід, за результатами якого роблять висновки про об'єкт дослідження як ціле, спираючись на дані аналізу його певної частини, називають:

- а) вибірковим методом;
- б) суцільним методом;
- в) аналітичним методом;
- г) похибковим методом.

8. Метод вивчення соціальних явищ і процесів, здійснюваного шляхом спостереження за зміною соціального об'єкта під впливом факторів, які контролюють і направляють його розвиток – це:

- а) соціальний експеримент;
- б) опитування;
- в) соціальне спостереження;
- г) соціометрія.

9. Контент-аналіз – це:

- а) спосіб отримання інформації про соціальний об'єкт під впливом на нього керованих та контрольованих чинників;
- б) різновид опитування;
- в) точне дослідження змісту текстових масивів із метою виявлення чи вимірювання соціальних тенденцій, репрезентованих цими масивами;
- г) різновид опитування, за якого респондентами є експерти.

10. Відкритими запитаннями під час опитування є:

- а) ті, в яких пропонується перелік відповідей;
- б) ті, щодо яких дослідник не пропонує респондентові перелік готових відповідей, а залишає місце для відповідей у довільній формі;
- в) ті, завданням яких є відсіювання тих респондентів, яких не стосується таке запитання.

## **Розділ 2**

### **Особистість та суспільство**

#### **Тема 4. Суспільство як соціальна система, його соціальна структура, теорія соціальної стратифікації**

**Мета** – формування системи теоретичних знань, прикладних вмінь і навичок визначати вплив суспільних процесів на діяльність людини.

**Професійні компетентності:**

здатність визначати та грамотно використовувати науковий апарат та основні категорії соціології;

здатність здійснювати аналіз соціальної структури суспільства;

здатність здійснювати аналіз і визначати вплив суспільних процесів на професійну діяльність та життєдіяльність людини.



**Ключові слова:** суспільство, соціальна група, соціальний інститут, стратифікація, соціальний клас, соціальний зв'язок, соціальна взаємодія, тип суспільства, модернізація, інформатизація, глобалізація.

**Основні питання теми:**

- 4.1. Поняття суспільства, його виникнення та основні ознаки.
- 4.2. Соціальні інститути як чинник сталого розвитку суспільства.
- 4.3. Соціальна структура суспільства. Соціальна стратифікація.
- 4.4. Типи суспільств.
- 4.5. Сучасні тенденції розвитку суспільства.

**Рекомендована література:** [1 – 9; 12; 17; 18; 28; 30; 35; 37 – 44].

## Практичні завдання

### Завдання 4.1. Аналіз основних ознак суспільства

**Мета завдання:** формування здатності визначати та грамотно використовувати науковий апарат та основні категорії соціології.

#### Методичні рекомендації

1. З наукових джерел выпишіть 2 – 3 визначення поняття "суспільство". Проаналізуйте їх, сформулюйте ознаки суспільства.
2. Згадайте, які ознаки суспільства виокремлювали Р. Марш, Т. Парсонс, Е. Шилз та ін.
3. Визначте, що з перерахованого не є системною характеристикою суспільства: самодостатність, цілісність, структурність, функціональність, динамічність, індивідуалістичність.

Кожну характеристику сучасного суспільства проілюструйте на конкретному прикладі (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

### Аналіз основних ознак суспільства

Ознака суспільства	Приклад
Самодостатність	Україна має власну валюту, виробляє достатню кількість товарів і послуг, необхідних для підтримки життєздатності, здатна захистити себе від зовнішньої і внутрішньої загрози, має власну культуру
...	...

## Завдання 4.2. Аналіз основних типів суспільства

**Мета завдання:** формування здатності здійснювати аналіз суспільних процесів.

### Методичні рекомендації

1. Розкрийте зміст понять "традиційне суспільство", "індустріальне суспільство" та "постіндустріальне суспільство".

2. Згадайте найбільш суттєві ознаки цих суспільств. Розподіліть ознаки, наведені в табл. 4.2 за типами суспільств.

Таблиця 4.2

### Відповідність ознак типам суспільств

Ознаки	Традиційне	Індустріальне	Постіндустріальне
Розповсюдження конвейєра			
Механізація виробничих процесів			
Укрупнення виробництв до гігантських розмірів			
Найголовніша проблема – забезпечити населення продовольством			
Використання ресурсозберігальних технологій			
Основний спосіб передавання інформації – усна мова			
Автоматизація виробництва			
Невисокий рівень життя			
Масове розповсюдження комп'ютерів			
Панування станової ієрархії			
Домінування аграрного устрою			
Основна сфера економічної діяльності – сфера послуг			
Гроші – головна цінність			
Знання, інформація – головна цінність			
Наука – головна продуктивна сила			
Головний об'єкт власності – капітал			

3. Проаналізуйте рис. 4.1. Визначте, яку роль у розвитку науки та суспільства відіграла технічна революція.

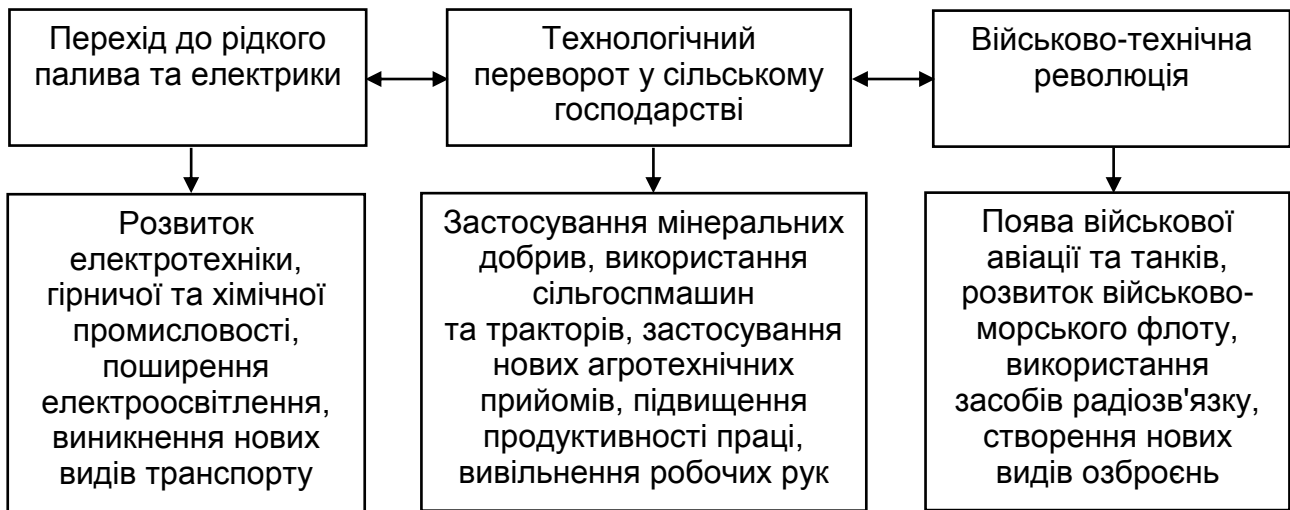


Рис. 4.1. Технічна революція кінця XIX – початку XX ст.

### Завдання 4.3. Соціальна структура суспільства

**Мета завдання:** формування здатності визначати та грамотно використовувати науковий апарат та основні категорії соціології, здійснювати аналіз соціальної структури суспільства.

#### Методичні рекомендації

I. Розгляньте відмінності у поняттях "соціальний інститут", "первинна група", "вторинна група", "формальна група", "неформальна група", "масова соціальна спільнота", "групова соціальна спільнота".

II. Проаналізуйте сутність елементів соціальної структури суспільства, наведених у табл. 4.3, вкажіть тип даної соціальної групи, спільноти чи інституту.

Таблиця 4.3

#### Визначення соціальних спільнот, груп та інститутів суспільства

Елементи соціальної структури суспільства	Тип соціальної групи, спільноти, інституту
1	2
Верховна рада	
Уряд	
Держава	
Сім'я	
Школа	
Викладачі	
Односельці	

1	2
Представники середнього класу	
Уболівальники команди	
Пенсіонери міста	
Натовп	
Церква	
Заводська бригада	
Молодь	
Етнос	
Черга	
Пасажири тролейбуса	
Однокласники	
Іноземці	
Театр	
Завод	
Політична партія	
Демонстрація протесту	
ЗМІ	
Маргінали	

III. Розгляньте соціальні інститути, наведені у табл. 4.3. Які ще соціальні інститути ви знаєте?

IV. Проведіть аналіз одного з основних соціальних інститутів у сучасному суспільстві за таким планом:

1. Які фундаментальні потреби забезпечує?
2. У яких організаціях виконується основна діяльність?
3. Які матеріальні засоби та умови потрібні для його функціонування?
4. Які соціальні норми є його обов'язковим знаком?
5. Які соціальні функції виконує соціальний інститут?
6. Які заходи соціального контролю типові для взаємодії людей у рамках соціального інституту?

#### **Завдання 4.4. Аналіз проблем соціальної стратифікації суспільства**

**Мета завдання:** формування здатності здійснювати аналіз соціальної структури суспільства, визначати вплив суспільних процесів на професійну діяльність та життєдіяльність людини.

### Методичні рекомендації

1. Розкрийте сутність понять "стратифікація", "розшарування", "диференціація", "поляризація".
2. Виокремте критерії стратифікації, які діють у нашому суспільстві (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

### Критерії стратифікації

Ознаки	"+"
Родинні зв'язки	
Національність	
Релігія	
Стать	
Освіта	
Професія	
Сімейний стан	
Хобі	
Дохід	
Вік	
Емоційний стан	
Темперамент	
Характер	
Здоров'я	
Рівень культури	
Партійна приналежність	
Ораторські здібності	
Расова приналежність	
Організаторські здібності	
Влада	
Ідейні пристрасті	
Шкідливі звички	
Походження	
Комунікабельність	
Професійна компетентність	
Толерантність	
Лідерські якості	

3. Визначте, до якого класу суспільства належите ви (ваша родина)? Якими критеріями й ознаками ви для цього скористалися?

4. Обговоріть у групі та сформулюйте типові соціальні портрети представників вищого, середнього та нижчого класів українського суспільства.

5. Проаналізуйте, як на поведінці людини, її способі життя відображається її класова приналежність.

#### **Завдання 4.5. Соціальна мобільність у сучасному суспільстві**

**Мета завдання:** формування здатності здійснювати аналіз і визначати вплив суспільних процесів на професійну діяльність та життєдіяльність людини.

#### **Методичні рекомендації**

1. Розкрийте зміст понять "соціальна мобільність", "вертикальна мобільність" та "горизонтальна мобільність". Згадайте, які існують канали соціальної мобільності.

2. Проаналізуйте наведені судження:

відкрите суспільство рівних можливостей – висока мобільність;

закрите суспільство високих бар'єрів – низька мобільність.

Чи погоджуєтесь ви з цими формулами? Доведіть свою думку. Наведіть приклади таких суспільств (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

#### **Критерії стратифікації**

Тип суспільства	Приклади
Суспільство рівних можливостей	
Суспільство високих бар'єрів	

3. Спираючись на концепцію П. Сорокіна, проаналізуйте канали та траєкторії соціальної мобільності членів вашої родини.

4. Як відомо, соціальну мобільність у суспільстві стримують соціальні бар'єри. Далі наведено деякі з них:

право наслідування;

висока вартість освіти;

матеріальне становище сім'ї;

розмір капіталу;

титули та звання.

Яке суспільство кожен із них характеризує? Які види бар'єрів існують ще? Доповніть його.

Які найбільш суттєві бар'єри соціальної мобільності існують в Україні? Відповідь обґрунтуйте.

#### **Завдання 4.6. Вивчення понятійно-категоріального апарату соціології**

**Мета завдання:** формування здатності визначати та грамотно використовувати науковий апарат та основні категорії соціології.

#### **Методичні рекомендації**

Уважно прочитайте поняття та визначення, наведені в табл. 4.6 та вставте пропущені. Для виконання завдання можна скористатися конспектом лекцій або підручником.

Таблиця 4.6

#### **Соціологічні поняття і визначення**

Поняття	Визначення
Суспільство	
Соціальний інститут	
	Це частина світу або території, що має визначені кордони і користується державним суверенітетом
Держава	
	Процес організації та регулювання суспільного життя, впорядкування, формалізації та стандартизації суспільних зв'язків та відносин
Формальні групи	
	Невеликі за чисельністю, тісно інтегровані соціальні групи, члені якої за рахунок частих повсякденних контактів добре знають один одного та тісно пов'язані між собою
Групова динаміка	
Соціальні зв'язки	
	Соціальна диференціація і структурування нерівності між різними соціальними верствами і групами населення на основі різних критеріїв
	Процес переміщення соціальних суб'єктів між елементами соціальної структури суспільства
Вертикальна соціальна мобільність	
Глобалізація	

## Робота з першоджерелами

Оберіть одну з наукових статей (або знайдіть самостійно і погодьте з викладачем), самостійно опрацюйте її та створіть структурну (візуальну) схему за допомогою офісних додатків *Word*. Схеми та малюнки можуть бути подані та обговорені на практичному занятті.

Перелік першоджерел:

1. Андріїв Н. М. Теоретичні підходи до тлумачення поняття "соціальна нерівність" / Н. М. Андріїв, Н. В. Шупрудько // Ефективна економіка. – 2019. – № 9. – Режим доступу : [http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/9\\_2019/60.pdf](http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/9_2019/60.pdf).

2. Дейч М. Є. Соціальна політика щодо ліквідації соціальної нерівності окремих прошарків населення / М. Є. Дейч // Вісник економічної науки України. – 2018. – № 2. – С. 48–51. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Venu\\_2018\\_2\\_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Venu_2018_2_11).

3. Олефір І. В. Генезис інформаційного суспільства / І. В. Олефір // Вісник НТУУ "КПІ". Серія: Політологія. Соціологія. Право. – 2018. – № 1 (37). – С. 23–27.

4. Опалько В. В. Ідеологія причин нерівності та суперечності глобального економічного розвитку / В. В. Опалько // Проблеми економіки. – 2018. – № 2. – С. 24–30. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon\\_2018\\_2\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2018_2_4).

5. Саленко А. С. Визначення постіндустріального суспільства на основі еволюційного аналізу теорій технологічного детермінізму / А. С. Саленко // Інвестиції: практика та досвід. – 2021. – № 13–14. – С. 27–31.

## Питання для роздумів і обговорення

I. Існують різні погляди щодо існування закономірностей соціального розвитку. Так, наприклад, О. Конт, К. Маркс визнавали наявність закономірностей розвитку суспільства, Дж. Г. Мід, Ж.-П. Сартр заперечували ці закономірності. Яка позиція вам ближча? Обґрунтуйте правомірність свого вибору. Які ви могли б навести аргументи "за" та "проти" у вирішенні питання про існування соціального прогресу у розвитку суспільства.

II. За твердженням К. Маркса, економічні відносини у суспільстві і, зокрема, нерівність людей стосовно засобів виробництва та вироблених благ мають визначальне значення, проте інші сторони соціальної



нерівності є похідними від них. Справді, можна бачити, що у житті економічне становище людини тісно пов'язані з його соціальним статусом, політичним впливом, культурними та освітніми можливостями. Чи можна вважати економічну нерівність визначальним чинником, який викликає всі інші види нерівності? Які можливі альтернативи цій думці?

III. Проаналізуйте такі висловлювання класиків соціології:

1) соціальне життя все – конфлікт, оскільки воно мінливе. У людських суспільствах немає сталості, бо в них немає нічого стійкого. Тому саме у конфлікті укладено творче ядро будь-яких спільнот та можливість свободи (Р. Дарендорф);

2) людська свідомість... є не що інше, як колективна свідомість групи, до якої ми належимо (Е. Дюркгейм);

3) не існує почуття Я... без відповідного йому почуття Ми (Ч. Кулі).

Яке розуміння суспільства ви бачите у цих висловлюваннях? Яке місце в них, на вашу думку, відводиться індивіду?

IV. К. Девіс і У. Мур запропонували такі базові ідеї, які є джерелом багаторічних дискусій про соціальну нерівність:

а) деякі позиції у суспільстві функціонально важливіші за інші;

б) лише невелика кількість людей у будь-якому суспільстві мають здібності, що дозволяють виконувати більш відповідальні функції;

в) щоб спонукати обдарованих людей нести нелегкі навантаження, опановувати знання та навички, їм суспільство відкриває доступ до дефіцитних і необхідних благ;

г) цей нерівний доступ до благ (дефіцитних ресурсів, наприклад, унікальним засобам підтримки здоров'я) призводить до того, що різні страти користуються неоднаковим престижем та повагою;

г) престиж та повага + права та переваги створюють інституалізовану нерівність, тобто стратифікацію;

д) отже, соціальна нерівність між стратами за цими ознаками позитивно функціонально і неминуче у суспільстві.

За що критикують цей підхід до стратифікації? Обґрунтуй свою думку.

V. Серед низки соціологів існує думка, що стан соціального хаосу, ентропії найбільш продуктивні з погляду розвитку суспільства: у такі періоди твориться соціальне майбутнє. Чи згодні ви з цією точкою зору?

VI. Одними з ключових термінів концепції А. Тоффлера є "футурошок" та "споживання". Що це означає? Яким він бачить майбутнє США та світу загалом? Чи погоджуєтесь ви з його поглядами?

VII. Проаналізуйте та висловіть власну думку стосовно таких тверджень відомих соціологів:

1. "В основі кожної держави лежить суспільство" (І. Валлерстайн).
2. "У суспільстві споживачів ми всі є споживачами товарів, а товари призначені для споживання; позаяк ми всі самі є товаром, то мусимо створювати попит на себе" (З. Бауман).
3. "Ідеї правлять світом і викликають у ньому потрясіння. Увесь соціальний механізм спирається у кінцевому підсумку на думку людей" (О. Конт).
4. "Ми – не пілігрими та не мандрівники. У нашому світі ми у себе вдома, але він наш не у спадок, а за правом завойовника. Світ, який приходить до нас із минулого, володіє та розпоряджається нами. Ми ж володіємо і розпоряджаємось світом, який відкриваємо та винаходимо. Це і є світ морального порядку" (Дж. Г. Мід).
5. "Бути божевільним – це соціальне поняття; щоб розпізнати ментальні розлади, ми користуємося соціальними мірками" (К. Юнг).

#### **Тестові завдання з теми 4**

1. Основні ознаки суспільства:
  - а) територія;
  - б) загальноприйнята система норм та цінностей;
  - в) автономність, саморегуляція;
  - г) економіка.
  
2. Об'єднання людей, з чітко визначеними кордонами, спільною законодавчою системою, соціокультурною ідентичністю – це:
  - а) держава;
  - б) країна;
  - в) суспільство;
  - г) соціальний інститут.
  
3. Основні елементи суспільства як соціальної системи:
  - а) індивіди;
  - б) соціальні спільноти;
  - в) соціальні потреби;
  - г) соціальні інститути.
  
4. Типи суспільств за формаційним критерієм:
  - а) доіндустріальне, індустріальне, постіндустріальне;

б) первіснообщинне, рабовласницьке, феодальне, капіталістичне, комуністичне;

в) просте, складне;

г) мисливців та збирачів, садівничі, аграрні, промислові.

5. Риси індустріального суспільства:

а) основне місце роботи – фабрика, завод;

б) соціальні відносини – кровно-родинні, особисті, довірчі;

в) чіткий поділ праці.

6. Відмінності постіндустріального суспільства:

а) неоднорідність культури;

б) формальний соціальний контроль;

в) домінування сфери обслуговування;

г) чинник нерівності – рівень освіти та знань.

7. Організована система зв'язків та соціальних норм, правил та процедур, які задовольняють основні потреби суспільства – це:

а) соціальна організація;

б) соціальна група;

в) соціальний інститут.

8. Явище невідповідності діяльності соціального інституту наявним соціальним потребам називають:

а) трансформацією соціального інституту;

б) реструктуризацією соціального інституту;

в) дисфункцією соціального інституту.

9. Укажіть перелік основних критеріїв соціальної стратифікації:

а) прибуток, багатство, влада, престиж;

б) розподіл, обмін, споживання, кваліфікація;

в) посада, влада, кваліфікація, сімейний стан;

г) зайнятість, розподіл, релігійність, освіта.

10. Яка соціальна мобільність передбачає перехід індивідів з однієї соціальної групи до іншої без зміни соціального статусу:

а) горизонтальна;

б) вертикальна;

в) висхідна.

## Тема 5. Особистість, її діяльність і поведінка

**Мета** – формування здатності визначати соціальний тип та особливості особистості, визначати соціальні ролі та статуси та пояснювати на цій основі її поведінку і діяльність.

### **Професійні компетентності:**

здатність визначати та грамотно використовувати науковий апарат та основні категорії соціології особистості;

здатність визначати соціальні ролі та статуси особистості та пояснювати на цій основі її поведінку і діяльність;

здатність визначати соціальний тип та особливості власної особистості та враховувати їх у професійній діяльності та життєдіяльності.

**Ключові слова:** індивід, людина, особистість, індивідуальність, соціальний статус, статусний набір, соціальна роль, соціалізація, соціальна адаптація та інтеріоризація, соціальна активність, агенти соціалізації, соціальний тип особистості.

### **Основні питання:**

5.1. Особистість. Основні поняття.

5.2. Соціальна роль і соціальний статус особистості.

5.3. Становлення особистості. Соціалізація особистості.

5.4. Типологія особистості.

**Рекомендована література:** [1 – 9; 15; 16; 27; 33; 34].

## Практичні завдання

### **Завдання 5.1. Вивчення соціального портрету сучасної особистості**

**Мета завдання:** здатність визначати та грамотно використовувати науковий апарат та основні категорії соціології особистості, визначати соціальний тип та особливості власної особистості та враховувати їх у професійній діяльності та життєдіяльності

### **Методичні рекомендації**

1. Визначте поняття "особистість", "соціальний тип особистості", "модальний тип особистості", "базисний тип особистості".

2. Складіть власний соціальний портрет (сукупність загальних та стійких якостей вашої особистості як представника певної соціальної

групи). Складіть соціальний портрет свого ровесника, типового представника покоління батьків, представника покоління літніх людей. Порівняйте їх.

3. Що ви знаєте про соціальні очікування батьків, родичів, викладачів, друзів, суспільства в цілому щодо вашої особистості та поведінки? Охарактеризуйте їх. Порівняйте соціальні очікування з соціальним портретом свого ровесника. Чи є розбіжності? Надайте пропозиції щодо їх зменшення.

4. Яким, на вашу думку, є модальний тип особистості українця? Базисний? Охарактеризуйте їх.

## **Завдання 5.2. Соціальні ролі та статуси сучасної особистості**

**Мета завдання:** здатність визначати соціальні ролі та статуси особистості та пояснювати на цій основі її поведінку і діяльність.

### **Методичні рекомендації**

1. Розкрийте зміст понять "соціальна роль" та "соціальний статус". Охарактеризуйте види соціальних ролей.

2. Складіть таблицю "Мої соціальні статуси, ролі", виокреміть приписані, досягнуті статуси, соціальні ролі (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

### **Мої соціальні статуси, ролі**

Соціальний статус	Соціальна роль	Приписані/набуті
...	...	...
Інтегральний статус –	Домінуюча соціальна роль –	

3. Виокреміть свій інтегральний статус і домінуючу соціальну роль. Поясніть, чому ви так вважаєте? Чи задоволені ви своїм статусом? Якщо ні, що ви можете зробити, щоб змінити його?

4. Розкрийте поняття "рольовий припис" та "рольове очікування". У яких випадках виникає рольова напруженість? Чи можна уникнути рольових конфліктів?

5. Проаналізуйте та обговоріть у групі висловлювання: "Чим більше у суспільстві набутих статусів, тим воно демократичніше".

### Завдання 5.3. Соціалізація особистості

**Мета завдання:** здатність визначати вплив суспільства на формування та розвиток особистості.

#### Методичні рекомендації

1. Згадайте сутність та особливості соціалізації індивіда. На що соціологія звертає першочергову увагу, вивчаючи процес соціалізації? Що становлять агенти соціалізації? Як вони впливають на процес соціалізації індивіда?

2. Визначте ключові чинники, механізми та агентів соціалізації особистості в Україні. Охарактеризуйте ваш життєвий шлях крізь призму впливу основних агентів соціалізації. Які з агентів соціалізації справили на вас найбільший вплив, чому? Дайте розгорнуту та обґрунтовану відповідь.

3. Укажіть основні інститути та агентів соціалізації особистості на дотрудовій, трудовій та післятрудоваї стадії (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

#### Соціалізація особистості

Стадія	Інститути соціалізації	Агенти соціалізації
Дотрудова		
Трудова		
Післятрудова		

4. Подумайте та обґрунтуйте визначення навмисних і ненавмисних форм соціалізації? Якій формі соціалізації належить, на вашу думку, вирішальна роль формуванні особистості?

5. Що таке невдала соціалізація? Наведіть приклади. Від чого залежить ефективність соціалізації, на вашу думку?

### Завдання 5.4. Девіантна поведінка особистості

**Мета завдання:** здатність визначати вплив суспільства на формування та розвиток особистості.

#### Методичні рекомендації

1. Прочитайте уважно текст про сутність соціальної норми та девіації.

**Соціальна норма** (від лат. *norma* – зразок) – це вимоги, побажання і очікування відповідної поведінки, яка схвалюється суспільством. Функціонування соціальних норм визначається об'єктивною необхідністю в упорядкуванні суспільних відносин. За допомогою норм суспільство, окремі спільноти, групи регулюють, контролюють, оцінюють та спрямовують поведінку громадян. Соціальні норми формуються на підставі соціальних цінностей. Вони виражаються в уявленні людей про належну, припустиму, можливу, бажану, прийнятну і, навпаки, про небажану, неприйнятну, неприпустиму поведінку. Соціальні норми забезпечують стабільність суспільства, інтегрують, впорядковують, підтримують суспільство у життєздатному стані, регулюють увесь спектр суспільних відносин. Соціальні норми охоплюють практично всю сукупність соціально значущих актів поведінки. Норми права при цьому закріплюють лише найбільш суттєві з соціальних норм.

Відтак **соціальною девіацією** є вчинки, діяльність людей, соціальних груп, які не відповідають встановленим у даному суспільстві нормам та визнаним стандартам поведінки. **Девіантна поведінка** – це практичний прояв соціальної девіації, це поведінка, що не відповідає суспільним цінностям і нормам, як моральним, так і правовим. Тривалий час термін "соціальна девіація" пов'язували здебільшого з кримінальними явищами – злочинами, алкоголізмом, наркоманією, проституцією тощо. У той же час визначення певного вчинку або явища як девіації є проблемним завданням, оскільки соціальні норми, відповідність або невідповідність яким є головним критерієм девіантності вчинку, поведінки або явища, подекуди можуть бути невиправданими і зумовлювати розбіжності в оцінках. Крім того, соціальні норми, порушення яких визначає ступінь девіантності поведінки, з часом змінюються (наприклад, ставлення до курців, яких сьогодні, на відміну від минулого століття, ототожнюють з наркозалежними).

2. Визначте соціальні норми сучасного українського суспільства. Яка специфіка соціальних девіацій у сучасному українському суспільстві? Сформулюйте їх причини.

3. Наведіть приклади вчинків, зразків поведінки, які:

- 1) в одному суспільстві є нормою, в іншому – девіацією;
- 2) раніше були нормою, тепер стали девіацією;
- 3) раніше були девіацією, тепер стали нормою;
- 4) в одній соціальній групі – норма, в іншій групі – девіація.

## Завдання 5.5. Вивчення понятійно-категоріального апарату соціології

**Мета завдання:** формування здатності визначати та грамотно використовувати науковий апарат та основні категорії соціології.

### Методичні рекомендації

Необхідно уважно прочитати поняття та визначення, наведені в табл. 5.3 та вставити пропущені. Для виконання завдання можна скористатися конспектом лекцій або підручником.

Таблиця 5.3

### Соціологічні поняття і визначення

Поняття	Визначення
	Родове поняття, вказує на якісну відмінність людей від тварин, слугує для характеристики загальних, притаманних усім людям якостей і особливостей, які знаходять свій прояв у назві <i>homo sapiens</i>
Особистість	
Індивідуальність	
	Це певне місце, позиція людини у суспільній ієрархії групи або суспільства в цілому
Соціальна роль	
	Особливе ставлення людини до дійсності і самої себе, що виражається у цінностях, мотивах, потребах, установках, прагненнях, переконаннях, ідеалах
Статусний набір	
Рольова ідентифікація	
	Пасивне пристосування людини до соціального середовища
Агенти соціалізації	
	Організації, які впливають на процес соціалізації та організацію його
Соціальний тип	
Маргінальна особистість	

### Робота з першоджерелами

Оберіть одну з наукових статей (або знайдіть самостійно і погодьте з викладачем), самостійно опрацюйте її та створіть структурну (візуальну) схему за допомогою офісних додатків *Word*. Схеми та малюнки можуть бути подані та обговорені на практичному занятті.



Перелік першоджерел:

1. Аксютина З. А. Основные подходы к типологии личности в процессе социального воспитания / З. А. Аксютина // Вестник ТГУ. – 2011. – № 349. – С. 154–161.
2. Жданова С. Ю. Проблема познания индивидуальности в зарубежных исследованиях / С. Ю. Жданова, Е. Ю. Власова // Вектор науки ТГУ. – 2011. – № 3(6). – С. 125–131.
3. Мироненко И. А. О классификации концепций личности и имплицитных основаниях психологических теорий / И. А. Мироненко // Вопросы психологии. – 2006. – № 4. – С. 95–105.
4. Непомнящая Н. И. Целостно-личностный подход к изучению человека / Н. И. Непомнящая // Вопросы психологии. – 2005. – № 1. – С. 116–125.
5. Сурженко Л. В. Ценности личности: философский и психологический анализ понятия / Л. В. Сурженко // Научный журнал КубГАУ. – 2011. – № 65(01). – С. 2–11.

### **Запитання для роздумів і обговорення**

I. Наприкінці 60-х років ХХ століття в США вийшла книга Д. Морриса "Гола мавпа", що наробила шуму, в якій автор пише: "За фасадами сучасного міського життя та ж стара гола мавпа. Змінилися тільки назви: замість "полювання" ми говоримо "робота", замість "гнізда" – "будинки", замість "спарювання" – "одруження", замість "самки" – "дружина". Біологічна природа тварини формує соціальну структуру цивілізації, а не навпаки". Чи згодні ви із цією точкою зору? Що ж переважає у людині: біологічне чи соціальне? Аргументуйте свою відповідь.

II. Прокоментуйте такий вислів: "Особистістю є лише той, хто має яскраву індивідуальність". Чи можна з ним погодитись? Чому?

III. Для характеристики людей, які успішно реалізують свої здібності й таланти, К. Роджерс вводить поняття "повнофункціональна особистість". Така особистість, по-перше, прагне до встановлення хорошого психологічного контакту зі своїми друзями і близькими, до розкриття їм своїх прихованих емоцій і таємниць; по-друге, чітко знає, ким вона є насправді ("реальне Я") і ким би вона хотіла бути ("ідеальне Я"); по-третє, максимально відкрита до нового. Повнофункціональну особистість характеризують такі риси:

- 1) відкритість переживанням;
- 2) спонтанність, простота і природність поведінки;
- 3) орієнтація на справу і вирішення проблеми;

- 4) креативність – творче життя;
- 5) емпірична свобода – відчуття свободи та нехтування заборонами;
- 6) щире бажання допомогти всьому людству;
- 7) екзистенційний спосіб життя – проживати повно, сприймаючи свої переживання як свіжі та унікальні;
- 8) високі моральні стандарти.

Чи можна з ним погодитись? Які б риси ви додали до цього переліку?

IV. Прокоментуйте висловлювання П. Бергера: "Суспільство є мережею соціальних ролей". Як ви вважаєте, чи можна розглядати його як визначення суспільства? Обґрунтуйте свою думку.

V. У. Самнер стверджував: "З народження до могили людина – раб стародавніх звичаїв та звичок. У її житті фактично немає вільного, оригінального, мимовільного, як немає прогресу у бік кращого життя, спроби покращити умови життя, моральність чи мислення. Усі люди роблять те саме з незначними відступами і ступенем свободи".

Чи згодні ви з міркуваннями соціолога? Яку роль відіграють звичаї та звички у житті сучасних людей?

VI. Дослідники говорять про досягнення певної міри завершеності соціалізації, коли особистість набуває деякої зрілості, що виявляється в досягненні інтегрального соціального статусу. Це означає, що особистість: вміє розпоряджатися грошима незалежно від інших людей; має можливість забезпечити себе засобами існування; здатна прожити окремо від батьків; самостійна у виборі способу життя.

Чи згодні ви з цим? Підтвердіть свою думку прикладами.

VII. Проаналізуйте та висловіть власну думку стосовно таких тверджень відомих соціологів:

1. Людина освічена – та, яка знає, де знайти те, чого вона не знає (Г. Зімель).

2. Людина не вільна від своїх речей, речі не вільні від людини (П. Бурдьє).

3. Люди – громадські істоти. Ми з'являємося на світ завдяки іншим людям. Ми виживаємо за допомогою оточуючих. Хочемо ми того чи ні, але в нашому житті навряд чи вдасться відшукати моменти, коли ми не залежимо від інших. Тому не варто дивуватися, що й людське щастя – це результат наших взаємин з оточуючими (Далай Лама).

4. Є шість основоположних інтересів людей, які визначають їхню соціальну поведінку: інтереси здоров'я, багатства чи власності, спілкування, пізнання, краси та справедливості (А. Смолл).

5. Взаємодія між людьми є обмін цінностями – як матеріальними, так і нематеріальними (Дж. К. Хоманс).

6. Вершинні переживання – роблять людину цілісною. Вершинні переживання – це узагальнення найкращих моментів людського існування, найщасливіших моментів життя, екстазу, безмежної радості, блаженства (А. Маслоу).

7. Людина може бути цілком собою лише поки вона сама; хто не любить самотності – той не любить свободи, бо лише на самоті можна бути вільним. Тому людина уникає, терпить або полюбляє самотність відповідно до того, що цінує її Я. На самоті нікчемна людина відчуває свою нікчемність, великий розум – свою велич, словом, кожен бачить у собі те, чим він є насправді (А. Шопенгауер).

### **Тестові завдання з теми 5**

1. Модальний тип особистості репрезентує:

а) сукупність якостей особистості, необхідних для розвитку даного суспільства;

б) переважаючий тип особистості на певному етапі розвитку суспільства;

в) соціальний ідеал особистості певного суспільства;

г) немає правильної відповіді.

2. Сукупність потреб, інтересів, поглядів, ідеалів, що є мотивами індивідуальної поведінки, називають:

а) соціальна якість людини;

б) соціальна мобільність;

в) спрямованість особистості;

г) соціальний тип особистості.

3. Як називається процес зміни соціального статусу:

а) соціальна міграція;

б) соціальна адаптація;

в) соціалізація;

г) соціальна мобільність?

4. Особистість людини у соціології інтерпретують як:

а) окремого представника роду людського;

б) особливі і специфічні якості певної людини;

в) цілісну сукупність соціальних властивостей людини, яка має динамічний характер;

г) соціальну якість людини.

5. Агенти соціалізації – це:

а) установи, які впливають на процес соціалізації, спрямовують його;

б) конкретні люди, які навчають людину засвоювати соціальні ролі;

в) психічні стани, процеси та властивості;

г) усі відповіді правильні.

6. Як називається механізм соціалізації особистості, який полягає в пристосуванні до суспільного середовища:

а) мотивація;

б) інтериорізація;

в) соціальна адаптація;

г) ресоціалізація?

7. Соціологія досліджує особистість як суб'єкт соціальних відносин, виокремлюючи в ній:

а) культурні відмінності;

б) унікальні, індивідуальні риси характеру та поведінки;

в) психологічні особливості;

г) соціально-типові характеристики.

8. Соціальний статус – це:

а) усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної спільноти, її поведінки відповідно до усталених у групі норм;

б) процес входження в суспільство, включення особистості в соціальні зв'язки;

в) місце в соціальній структурі групи чи суспільства;

г) особливе ставлення людини до дійсності і до самої себе, котра проявляється в цінностях, мотивах, потребах, прагненнях, переконаннях та ін.

9. Агентами первинної соціалізації є:

а) батьки, родичі, друзі;

б) сім'я;

в) університет;

г) школа.

10. Базисний тип особистості – це:
- а) фіксований набір найсуттєвіших соціальних якостей особистості;
  - б) унікальні, індивідуальні риси характеру та поведінки;
  - в) психологічні особливості;
  - г) найяскравіший представник цінностей суспільства.

## **Рекомендована література**

### **Основна**

1. Аблов А. Ф. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. – 130 с.
2. Безверха Г. І. Соціологія : навч. посіб. / Г. І. Безверха. – Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту "НАУ-друк", 2009. – 116 с.
3. Бойко І. І. Соціологія : навч. посіб. / І. І. Бойко ; Нац. ун-т біо-ресурсів і природокористування України. – Київ : Сталь, 2018. – 410 с.
4. Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. / Г. В. Дворецька. – Київ : КНЕУ, 2013. – 428 с.
5. Докаш В. І. Соціологія / В. І. Докаш, М. І. Пірен, С. Ю. Ципко. – Чернівці : Вид-во та друкарня Чернівецького національного університету, 2012. – 448 с.
6. Дороніна М. С. Соціологія (візуалізація основних положень) : навч. посіб. / М. С. Дороніна, Л. О. Сасіна. – Харків : ХНЕУ, 2011. – 172 с.
7. Кузьменко Т. М. Соціологія : навч. посібн. для студентів ВНЗ / Т. М. Кузьменко ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ : Центр учбової літератури, 2018. – 319 с.
8. Лукашевич М. П. Соціологія : загальний курс : підручник для студ. ВНЗ / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. – 4-те вид., стер. – Київ : Каравела, 2020. – 407 с.
9. Нестуля О. О. Соціологія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
10. Підлісний М. М. Соціологічний практикум : навч.-наочн. посіб. у схемах і коментарях. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. – 126 с.
11. Практикум з соціології для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання / М. В. Бірюкова, В. О. Болотова, В. В. Бурега та ін. ; під заг. ред. проф. В. В. Бурегі. – Харків : НТУ "ХПІ", 2015. – 172 с.

12. Практикум з соціології: навч. посібн. для студентів вищих закладів освіти / за редакцією В. М. Пічі. – Львів : "Новий Світ – 2000", 2004. – 368 с.

13. Рахманов О. А. Історія соціології / О. А. Рахманов, С. С. Бульбенюк, Ю. М. Манелюк. – Київ : КНЕУ, 2017. – 279 с.

14. Сасіна Л. О. Соціологія : навч. посіб. / Л. О. Сасіна, Н. А. Мажник. – Харків : ІНЖЕК, 2005. – 208 с.

15. Сидоренко І. Н. Соціологія. Практикум : учеб. пособ. / І. Н. Сидоренко, О. Ф. Оришева, М. В. Подручный. – Минск : БГТУ, 2012. – 167 с.

16. Соціологія : підручник / за ред. докт. соціол. наук, проф. В. М. Пічі. – 4-те видання, виправлене. – Львів: "Магнолія 2006", 2009. – 293 с.

17. Соціологія : підручник / Ю. Ф. Пачковський, Н. В. Коваліско, І. В. Городняк та ін. ; за ред. Ю. Ф. Пачковського. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 418 с.

18. Соціологія : практикум / уклад. : О. А. Хомерікі, І. В. Грищенко, Н. І. Литовченко та ін. – Київ : НАУ, 2019. – 64 с.

19. Соціологія : теорії середнього рівня : навч. посіб. / за наук. ред. Ю. Ф. Пачковського ; [Н. В. Коваліско, Т. Д. Лапан, Н. Й. Черниш та ін.]. – Київ : Каравела, 2020. – 356 с.

20. Соціологія : навч. посіб. / О. В. Горпинич, О. Ю. Клименко, Л. М. Москаленко та ін. – Київ : ДУТ, 2019. – 235 с

21. Титаренко О.О. Соціологія : навч. посіб. / О. О. Титаренко. – Київ : Дакор, 2020. – 208 с.

22. Червінська Т. Г. Соціологія : навч. посіб. / Т. Г. Червінська. – 2-ге вид., допов. – Київ : Міленіум, 2017. – 300 с.

23. Яремчук С. С. Соціологія : навч. посіб. / С. С. Яремчук. – 3-тє вид., випр. і доп. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – 240 с.

## **Додаткова**

24. Гуменюк Л. Й. Соціологія : хрестоматія (від першоджерел до сучасності) / Л. Й. Гуменюк. – У 2-х томах. – Т. 1. – Львів : ЛьвДУВС, 2019. – 784 с.

25. Історія соціології в Україні : навч.-метод. комплекс / уклад. Є. О. Мороз. – Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2020. – 65 с.

26. Климанська Л. Д. Соціологія : навч.-метод. посіб. / Л. Д. Климанська, В. Є. Савка. – Львів : НУ "ЛП", 2004. – 142 с.
27. Курчаба Т. Соціологія / Т. Курчаба. – Львів : ПП Сорока Т. Б., 2015. – 184 с.
28. Пилипенко В. Є. Українська соціологія сьогодні: дослідження основних сфер життєдіяльності суспільства : монографія / В. Є. Пилипенко. – Львів : ЗУКЦ, 2012. – 329 с.
29. Процеси соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві : монографія / [О. М. Балакірева, Ю. В. Середа, Д. А. Дмитрук та ін.] ; за ред. канд. соціол. наук О. М. Балакіревої. – Київ : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України , 2014. – 288 с.
30. Рожанська Н. В. Загальна соціологічна теорія : навч. посіб. / Н. В. Рожанська, О. М. Дрожанова, О. А. Онофрійчук. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2017. – 336 с.
31. Сапелкіна О. В. Емпірична соціологія : курс лекцій / О. В. Сапелкіна, Г. І. Чепурко; Ін-т соціології НАН України, Центр соц. експертиз ім. Юрія Саєнка ІС НАН України, Вища школа соціології ІС НАН України. – Київ : Простір-М, 2018. – 265 с.
32. Соціологія девіантної поведінки : навч. посіб. / за ред. М. О. Мінц. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 244 с.
33. Соціологія : підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Харків : Право, 2010. – 224 с.
34. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір / наук. ред. М. О. Шульги. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2017. – 198 с.
35. Ткаченко Г. І. Соціологія : інтерактивний комплекс навч.-метод. забезпечення дисципліни / Г. І. Ткаченко. – Рівне : НУВГП, 2008. – 174 с.
36. Яралян К. Э. Морфология сетевого общества и проблема социальной идентичности : монография / К. Э. Яралян. – Ереван : Ереванский государственный университет, 2019. – 154 с.
37. Andersen M. L. Sociology: The Essentials / M. L. Andersen, H. F. Taylor. – 7th ed. – Wadsworth Publishing, 2012. – 512 p.
38. Appelbaum R. Essentials of Sociology / R. Appelbaum. – 6th ed. – New York : W. W. Norton & Company, 2017. – 625 p.
39. Croteau D. Experience Sociology / D. Croteau, W. Hoynes. – 3rd Edition. – New York : McGraw-Hill Education, 2018. – 561 p.
40. Essentials of sociology / A. Giddens; M. Duneier; R. Appelbaum; D. Carr. – 8th ed. – New York : W. W. Norton & Company, 2021. – 563 p.

41. Ferris K. The Real World: An Introduction to Sociology / K. Ferris, J. Stein. – 6th ed. – New York : W. W. Norton & Company, 2018. – 505 p.
42. Goldthorpe J. H. Sociology as a Population Science / J. H. Goldthorpe. – Cambridge, England : Cambridge University Press, 2015. – 161 p.
43. Kendall D. Sociology in Our Times: The Essentials / D. Kendall. – 10th edition. – Boston : Cengage Learning, 2016. – 610 p.

## **Інформаційні ресурси**

44. Аналітичний центр CEDOS. – Режим доступу : <https://www.cedos.org.ua>.
45. Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
46. Електронний архів Харківського національного економічного університету (репозитарій ХНЕУ ім. С. Кузнеця). – Режим доступу : <http://repository.hneu.edu.ua>.
47. Інститут соціології. Національна академія наук України. – Режим доступу : <http://i-soc.com.ua>.
48. Портал Соціологічної асоціації України. – Режим доступу : <http://www.sau.kiev.ua>.
49. Соціологічна асоціація України. – Режим доступу : <http://www.sau.kiev.ua>.
50. Соціологічна група "Рейтинг". – Режим доступу : <https://ratinggroup.ua>.
51. Соціологія : робоча програма навчальної дисципліни для студентів спеціальності 232 "Соціальне забезпечення" освітньої програми "Управління соціальною сферою" першого (бакалаврського) рівня : [Електронне видання] / укл. В. М. Лугова. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. – 13 с. – Режим доступу : <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/26609>.
52. Соціологія. Сайт ПНС ХНЕУ ім. С. Кузнеця. – Режим доступу : <https://pns.hneu.edu.ua/course/view.php?id=2029>.
53. Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка. – Режим доступу : <http://www.uisr.org.ua>.
54. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Режим доступу : <https://www.razumkov.org.ua>.



## Зміст

Вступ .....	3
Розділ 1. Соціологія як наука, її історія .....	5
Тема 1. Соціологічні науки як підґрунтя дослідження соціальних проблем суспільства .....	5
Тема 2. Історія становлення і розвитку соціології .....	14
Тема 3. Соціологічне дослідження. Методика та методологія його проведення .....	23
Розділ 2. Особистість та суспільство .....	32
Тема 4. Суспільство як соціальна система, його соціальна структура, теорія соціальної стратифікації .....	32
Тема 5. Особистість, її діяльність і поведінка .....	44
Рекомендована література .....	53
Основна .....	53
Додаткова .....	54
Інформаційні ресурси .....	56

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

# СОЦІОЛОГІЯ

**Методичні рекомендації  
до практичних завдань  
для студентів спеціальності  
232 "Соціальне забезпечення"  
освітньої програми "Управління  
соціальною сферою"  
першого (бакалаврського) рівня**

*Самостійне електронне текстове мережеве видання*

Укладач **Лугова** Вікторія Миколаївна

Відповідальний за видання *Г. В. Назарова*

Редактор *В. О. Дмитрієва*

Коректор *В. Ю. Труш*

План 2023 р. Поз. № 119 ЕВ. Обсяг 58 с.

---

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру  
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.*